

Pennskaftet från Uppsala

Jörgen Håkansson

Anna Maria Lenngren föddes 18 juni 1754 i kvarteret Luten, i universitetets domäner, där idag Upplands studentnation har sina lokaler. En text utanför påminner om detta.

Fadern Magnus Malmstedt var docent i latin vid universitetet, en titel som gav honom rätt att undervisa men utan lön. Han var strängt religiös och ivrig herrnhutare. Detta gjorde honom suspekt i de kyrkliga och akademiska myndigheternas ögon. Han framtogs snart rätten att undervisa studenter. Modern, Märta Johanna Florin, var dotter till en komminister. Familjen, som utökades med fem barn kom att leva under mycket knappa förhållanden. Fadern måste för familjens försörjning bedriva privatundervisning och få hjälp av vänliga grannar.

Magnus Malmstedt gjorde sedermera en slags avbön från sin religion och återfick rätten att undervisa igen samt erhöll snart avlönad tjänst. Anna Maria har med olust talat om det bohemiska och kaotiska hemmet hon växte upp i. Hon berättar om ordningen och "smältan av käringar och ungar", som uppehöll sig där. Men även om hon i vuxen ålder med bitter kritik såg på sin fader, var hon inte blind för det fina i hans personlighet, hans kärleksfullhet och omsorg för hennes mångsidiga utbildning. Han lärde henne latin och mycket inom kunskapens och kulturens sfärer. Hon fick möta lärare och forskare vid universitetet. Hennes begåvning och lust att skriva yppades redan i tonåren. Den var ärvd från föräldrarna särskilt från moderns litterära släkt. Tegnér, Fröding och Selma Lagerlöf kunde räkna släktskap med henne. Redan i tjugoårsåldern var hon en känd och uppskattad poet i Uppsalatrakten. Hon skrev hyllningsdikter i tidens många publikationer och "brödtexter" som hjälp till familjens försörjning.

Trots att Anna Maria säkert inte var lycklig i hemmet när hon växte upp, har hon ändå i dikten *De små på landet* (1798) skrivit så här idylliskt om sin barndomstid:

Sälla, korta barndomstid,
stund av menlöshet och frid,
än i åldern öm för minnet
sorgligt ljuvt du tjuvar sinnet,
när min tanke återgår
till din evigt flydda vår!

Theconseillen

Redan 1777 visade hon sin egenart som skald i den trettiofem strofer långa verssatiren *Theconseillen*. Där gisslar hon ett beteende hon ogillade hos en typ medelklasskvinnor, som uteslutande intresserade sig för skvaller, matlagning och kläder. De föraktade all intellektuell aktivitet hos sitt kön. Hon såg dem som olärda, lata och fåfänga. Här ett smakprov ur dikten:

Var en åt tungan frihet lämnar
att ösa ut en menlös harm.
Man sig på andras heder hämnar
och vreden blir allt mera varm.
Att andras fel med florskikt sälla,
man börjar nu ett rådslag hålla
om vad man sist på balen sett,
hur sig Calista flyktigt svängde,
hur roben lång i sidan hängde
och hur korbeljen suttit snett.

Eget hem

Trots att Anna Maria under hela sin uppväxt tvingades leva under oregelbundna hemmaförhållanden var det först 1780 hon äntligen lämnade hemmet. Hon blev då fru Lenngren och flyttade till huvudstaden. Hennes make Carl Peter Lenngren, var ämbetsman och journalist. Han har betecknats som en beslutskraftig, högt bildad men träig friare med varm tillgivenhet till sin hustru. Äktenskapet blev emellertid barnlöst. Tillsammans med Johan Henrik Kellgren drev maken tidningen *Stockholms-Posten*, till vilken Anna Maria knöts. Här började hon skriva anonymt. Samarbetet med Kellgren blev utvecklande och kom att radikaliserade hennes poesi. Hon kunde under sin anonymitet ge slängar åt svartrockar och militärer, driva med adeln och deras "fisförnämhet".

Hemmet hos Anna Maria och Carl Peter blev efter giftermålet en mötesplats för en lång rad kulturpersonligheter, som blev deras vänner i detta ords rätta bemärkelse. De möttes

Poesihörnan

regelbundet för att samtala, ha nöje och glädje i varandras sällskap. I denna vittra krets ingick personer som var eller blev invalda i Svenska Akademien såsom Gustaf Fredrik Gyllenborg, Johan Gabriel Oxenstierna, Johan Henrik Kellgren, Nils von Rosenstein (Akademiens ständige sekreterare), Carl Gustaf af Leopold, Frans Mikael Franzén och Carl Birger Rutström. Samtalen var omväxlande litterära, lärda eller filosofiska men lika ofta skämtsamma. Anna Maria sägs mest ha lyssnat men gjorde flitigt inpass, som fördjupade diskussionen och hennes kvickhet väckte ofta förtjusning.

Poesins syfte

Vad ville Anna Maria åstadkomma med sin poesi? I dikten *Invokation*, publicerad 1809, vänder hon sig till Apollon, diktarnas Gud, för att förklara. Här några relevanta strofer:

Hänför min inbillning, elda mitt blod
giv mina tankesprång syftning och styrsell!
Giv mig eteriska sångarens mod,
icke hans yrsel....

Giv mig Apollo, den ädlare lott,
styrka och lenhet i växlade blanning,
tonen egentlig för koja och slott,
klarhet och sanning!

Mätte min sång i vår stojande värld
väcka förfinade känslor för nöjet,
fåfängans, skrytets och höghetens flärd
agas av löjet!

Giv mina målningar värme och färg,
enighet, klokhet och ordning i sätten,
hejd och försyn att ikläda en dvärg
rustning av jätten!

Hon är tydlig när hon skriver vad hon vill åstadkomma. Det är ”syftning och styrrel”, det är ”styrka och lenhet”, det är ”värme och färg/ klokhet och ordning i sätten” och inte minst ”klarhet och sanning”.

Något hon prioriterar är att ”fåfångans, skrytets och högfärdens flärd agas av löjet”. Därmed slår hon fast att hon vill ägna sig åt att skriva satiriskt om det hon ogillar.

Vidare önskar hon genom sin ton bli läst och förstådd i ”koja och slott”. Hon vill skriva både för den breda allmänheten och den kulturella eliten.

I dikten önskar hon att hennes poesi ska väcka ”förfinade känslor för nöjet”. Detta var målet för hennes idylldiktning och för hennes sällskapsvisor.

Kvinnosynen

En av Anna Marias mest kända dikter är *Några ord till min kära dotter ifall jag hade någon* (1798). Den har av litteraturforskningen blivit föremål för en två sekel lång debatt omkring hennes kvinnosyn. Dikten omfattar trettiofem strofer där författaren ger råd till Betti. Trots all ofullständighet inskränker jag mig att här endast citera två strofer.

Med läsning öd ej tiden bort....
Vårt kön ej det behöver,
och skall du läsa gör det kort,
att såsen ej må rinna över!

Lyd Betti, lyd bestämmelsen:
sök ej att mannabragder hinna
och känn din värdighet, min vän
i äran av att vara kvinna!

Att här sammanfatta den omfattande debatten kring Anna Marias kvinnosyn innebär att summeringen blir mycket fragmentarisk. Som ung ville hon synas i offentligheten. Hon var begåvad. Men den traditionella kvinnorollen innebar att kvinnan hade ansvar för hemmets skötsel. Offentligheten blev för Anna Maria alltmer problematisk, hon ville inte bli hyllad i allmänna sammanhang och hon blev med åren överkänslig för kritik, därav att hon skrev anonymt under två decennier i slutet av 1700-talet. Genom anonymiteten kunde hon provocera etablerade fördomar. En kvinna skulle inte utmana könets préjugé.

Den under tidigt 1800-tal i litteraturdebatten härskande åsikten framförd av bl.a. Rosenstein och Franzén var att

dikten explicit uttryckte hennes kvinnosyn och detta gällde också hennes förhållningssätt till intellektuellt och offentligt verksamma kvinnor.

Under 1900-talet fortsätter debatten bland litteraturvetare och flera instämmer i Rosensteins och Franséns synsätt, medan andra börjar ifrågasätta det. Den tydligaste nytolkningen görs av Agneta Pleijel och Sven Delblanc där de något förenklat menar att dikten är ironisk och kan tolkas som en personlig utsaga. Delblanc ställer frågan: ”Skulle fru Lenngren på gamla dar ha värderat såsen högre än lärdom och vitterhet? Det vore i så fall en sällsam helomvändning”. Gunnar Artéus ansluter sig i stort till anförda synsätt men menar att Anna Maria främst ironiserar och saritiserar över den sociala fördomsfullheten gent emot den tidens intellektuellt verksamma kvinnor.

Idylldiktning

Anna Marias idylldiktning utgör en stor del av hennes poesi. Den kännetecknas av humor och värme samt levande gestaltning där hon uttrycker kärlek till livet. Där finns en nostalgi till barndomstidens lycka och andra tillstånd av jordnära lycka. De kanske mest kända av hennes idylldikter är förmodligen *Den glada festen* (1796), som handlar om när gode prästfar firar sjuttio år samt de åtta inledande stroferna av *Pojkarna* (1797). Första strofen citeras här:

Jag minns den ljuva tiden,
jag minns den som igår,
då oskulden och friden
tätt följde mina spår,
då lasten var en häxa
och sorgen snart försvann,
då allt – utom min läxa -
jag lätt och lustigt fann.

Satirdiktning

När vi talar om Anna Marias diktning framstår hennes satiriska poesi som den mest centrala. Denna genre passar henne naturligt som poet och människa och några av dem är de bästa hon skrivit. Det som gör dem så effektfulla är hennes humor och förmåga till levande gestaltning, iakttagelsernas skärpa och träffsäkra realism. Vad hon främst satiriserar över är adlig högfärd och det som betecknas som adlig livsstil. Bakgrunden till detta är den ökade spänningen i samhället mellan den

ofrälse högre medelklassen och adeln, som genom artig beteende försökte dölja sin känsla av social överlägsenhet. Representativa för denna adelskritiska poesi är ”Porträtterna” (1796) och ”Det högförnäma äkta paret” (1800) samt ”Grevinnans besök” (1800). I den senare driver hon med företeelsen där den ofrälste medelklassen ibland söker krusa för adeln och i denna bjuds grevinnan på kalas hos ett fjäskande prästpar.

Den idylliska dikten *Pojkarna* övergår i de sista stroferna till bitsk satir där Anna Maria driver med ett specifikt manligt beteende, nämligen karriärismen.

Men, mina ungdomsvänner,
hur tiden ändrar sig!
Jag er ej mera känner,
I kännen icke mig.
De blivit män i staten
de forna pojkarna,
och kivas nu om maten
och slåss om titlarna.

Från pennskaft till parnasspoet

När Svenska Akademien 20 december 1797 celebrerade sin högtidsdag läste Gustaf Fredrik Gyllenborg upp en hyllningsdikt till Anna Maria. Den signalerade nu offentligt den status hon som poet uppnått och skingrade definitivt anonymiteten hon sedan lång tid lagt över sitt författarskap. Man kan anta att Anna Maria blev glad över denna hyllning, men säkert inte helt bekväm med förlusten av sin anonymitet, som hon nu måste leva med. Agneta Pleijel förklarar anonymitetens betydelse så:

”Hon har skrivit fräckt, rättfram,
ärerörigt och grovkornigt. Det kunde hon
inte göra som kvinna. Anonymiteten /.../
var en nödvändig förutsättning för denna
diktarfrihet”.

Under följande år fram till sin död 1817 kom hon att bli allt mindre produktiv.

Låt mig avslutningsvis kortfattat anföra att Anna Marias litterära förebilder anses ha varit Bellman och Kellgren. Hon har influerats av Bellmans karaktäristiska sätt att teckna miljöer och Kellgrens tankevärld samt tonen i hans satirer.

Sen har jag vandrat världen kring
och flutit liksom sten på vatten.
Var gång jag vakat hela natten,
jag inte sovit någonting.